

KAPITTEL 6

«Kva ser fluga?» Naturmiljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker for barn etter 2000

Beatrice G. Reed

Samandrag: Kor naturorienterte er nynorske biletbøker for barn i vår tid? I denne artikkelen freistar eg å sirkle inn nokre svar på dette spørsmålet ved å undersøke eit korpus beståande av 13 prislønte nynorske biletbøker utgjevne etter år 2000. Inspirert av sentrale perspektiv innan barnelitterær økokritikk, kulturelle plantestudier og dyrestudier undersøker eg kva type miljø, plantar og dyr bøkene rommar, og kva strategiar som vert nytta i framstillinga av dei. Basert på denne undersøkinga diskuterer eg kva overordna tendensar ein kan lese ut av materialet. Undersøkinga tyder på at antroposentriske og zoosentriske tendensar dominerer. Ein nærare studie av to bøker syner likevel at samspelet mellom ulike språklege og visuelle verke-middel i kvar einskild bok kan nyansere overordna ideologiske føringar.

Nøkkelord: nynorsk, barnelitteratur, biletbøker, økokritikk, kulturelle plantestudier, dyrestudier

Keywords: nynorsk, children's literature, picturebooks, ecocriticism, critical plant studies, animal studies

Innleiing

I det første nummeret av skriftserien *Skriftkultur, Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (2019), reiser Geir Hjorthol eit spørsmål eigna til å vekke refleksjon hjå alle som er opptekne av skjønnlitteratur skriven på nynorsk: «Er det ikkje noko med nynorsken som i det minste potensielt kan vere med og prege litteraturen som er skriven på dette språket – som

Sitering: Reed, B. G. (2023). «Kva ser fluga?» Naturmiljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker for barn etter 2000. I A. Neple, S. J. Helset & E. Brunstad (red.), *Nynorsk samtidslitteratur og skriftkultur. Festskrift til Geir Hjorthol* (Kap. 6, s. 117–134). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.203.ch6>
Lisens: CC-BY 4.0

ikkje har noko å gjere med at 'nynorsk passar så godt til lyrikk'? Har nynorsk-litteraturen ein eigen tematikk?» (Hjorthol, 2019, s. 106). Hjorthol nærmar seg dette spørsmålet via ein sentral nynorsk forfatterskap. Ved å undersøke kva spor nynorsken har sett i romankunsten til Kjartan Fløgstad, finn Hjorthol kanskje ikkje ut kva som kjenneteiknar «'den nynorske romanen' [...] som essensiell sjangerkategori» (2019, s. 133). Han finn likevel at Fløgstad si evne til å utnytte rikdomen i folkemålet har gjeve romanane hans eit språkleg uttrykk «som knapt ville vore mogleg utan nynorsken» (2019, s. 133). Denne induktive tilnærminga til kva som kjenneteiknar den nynorske litteraturen, er klok, for er det i det heile mogleg å felle samla domar over noko så komplekst som «den nynorske litteraturen»?

Ein som har freista å gjere nettopp det, er Jan Inge Sørbo. I innleiinga til si nynorske litteraturhistorie stadfestar han at den nynorske litteraturen ikkje berre har si eiga historie, men òg «eit eige språk, ei eiga stemme, eit eige blick og nokre gjennomgåande tema» (Sørbo, 2018, s. 10). Eitt av dei temaa Sørbo trekkjer særleg fram, er «spenninga mellom by og land» (2018, s. 12). Spenninga i seg sjølv er viktig, men det er landsbygda som utgjør det sentrale miljøet hjå forfattarane som Sørbo peikar ut som særleg toneangivande i den nynorske litteraturen: «Har ein lese Garborg, Vaa, Vesaas-ekteparet, Duun og Olav H. Hauge, har ein fått ei grunnskolering i kva nynorsk litteratur handlar om» (Sørbo, 2018, s. 12). Også Hjorthol impliserer at den nynorske litteraturen har ei slik landleg forankring når han skriv at Fløgstad ikkje let sine litterære univers vere avgrensa til «bygda og livet på landet (der nynorsken tradisjonelt høyrer heime)» (Hjorthol, 2019, s. 133). Sjølv om både Hjorthol og Sørbo tek atterhald i møte med samtidslitteraturen, synest dei altså å legge til grunn at den nynorske litteraturen tradisjonelt har vore ikkje-urban.

Inspirert av Hjorthols opnande spørsmål om kva som eventuelt kjenneteiknar den nynorske litteraturen, vil eg i denne artikkelen undersøke ein spesifikk teksttype innanfor samtidas nynorske skriftkultur i ljøs av den rurale orienteringa som synest å prege nynorsklitteraturen generelt. Blant dei høvesvis mange nynorske bøkene som har motteke litterære prisar dei siste tiåra er ein god del retta mot barn og unge. Sjølv om

bøker på nynorsk ikkje stod for meir enn 5 til 8 prosent av den samla mengda nye norske utgjevingar for barn og unge mellom 2015 og 2020, er til dømes halvparten av bøkene som har vunne Brageprisen for barne- og ungdomslitteratur, nynorske (Ørjasæter, 2022). Sidan dei aller fleste barn som veks opp i Noreg i dag, har sine første litterære opplevingar i møte med biletbøker, er denne teksttypen ein sentral premissleverandør for kommande litterære erfaringar. Derfor er det viktig kva biletbøkene inneheld, og korleis dette innhaldet vert formidla.

At mykje av den nynorske litteraturen tradisjonelt har vore forankra i såkalla perifere miljø med litt distanse til dei trendsetjande byane, har paradoksalt nok gjort han meir sentral og trendy i seinare år. Etter kvart som klima- og naturkrisane i verda har fått meir merksemd i det offentlege ordskiftet, verkar synet på dei meir grisgrendte delane av landet, der folk lever tett på skogen, fjellet, fjorden og vidda, å ha endra seg. Sett på spissen kan ein kanskje seie at bygda har gått frå å verte oppfatta som ein bakstreversk utkant til å romme draumen om eit menneskeliv i harmonisk nærkontakt med naturen. Det auka medvitit kring verdien av naturen for menneskelivet har òg sett preg på ramme- og læreplanar for barnehage og skule. Berekraftig utvikling er ein av dei sentrale verdiane som ligg til grunn for *rammeplan for barnehagen* (2017). Her vert det mellom anna understreka at barn «skal få erfaring med å gi omsorg og ta vare på omgivnadene og naturen», at dei skal «bli kjende med mangfaldet i naturen» og at «barnehagen skal bidra til at barna opplever tilhøyrsløse til naturen» (Utdanningsdirektoratet, 2017, s. 10–11).

Medvit om, omsorg for, og tilhøyrsløse i naturen synest altså å stå sentralt både i den norske samtidskulturen generelt, i nynorsk litteraturen spesielt og i sentrale styringsdiskursar retta mot barn og unge. Ut frå desse føresetnadene kunne ein vente at naturlandskap, plantar og dyr spelar ei viktig rolle i nynorske biletbøker for barn. I denne artikkelen vil eg undersøke denne tesen ut frå følgjande problemstilling: *Kva rolle spelar naturmiljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker for barn utgjevne etter 2000?* Ved å undersøke eit korpus sett saman av nynorske biletbøker som har vorte heidra med Kulturdepartementets biletbokpris, Brageprisen for barne- og ungdomslitteratur eller Nynorsk

barnelitteraturpris mellom år 2000 og 2021, freistar eg å sirkle inn nokre tendensar som kan syne om nyare nynorske biletbøker er utprega naturorienterte, og korleis dette eventuelt kjem til uttrykk gjennom tekst og bilete. Hovudmotivasjonen for å nytte litteraturprisar som utvalskriterium er å krinse inn eit høvesvis representativt, men likevel handterbart korpus. Medan dei to første er blant dei mest sentrale nasjonale prisane som omfattar biletbøker, er den siste særskild viktig for den nynorske barnelitteraturen. Både Kulturdepartementets biletbokpris og Nynorsk barnelitteraturpris har vore gjevne til seks nynorske biletbøker etter år 2000. *Pølsetjuven* (2019) av Marianne Gretteberg Engedal fekk begge desse prisane. Berre to biletbøker skrivne på nynorsk fekk Brageprisen i same periode. Til saman utgjer dette eit korpus på 13 bøker:

Arkimedes og brødskiva (2000) av Hans Sande og Gry Moursund
Arkimedes og rulletrappa (2002) av Hans Sande og Gry Moursund
Flugepapir (2003) av Helga Gunerius Eriksen og Gry Moursund
Slangen i graset (2007) av Hans Sande og Gry Moursund
Himmelspringaren (2008) av Sissel Horndal
Eg kan ikkje sove no (2008) av Stein Erik Lunde og Øyvind Torseter
Timothy mister seg sjølv (2010) av Vegard Markhus
Unni og Gunni reiser (2012) Anna Rommetveit Folkestad
Historia om korleis hunden fekk våt snute (2012) av Kenneth Steven og Øyvind Torseter
Jakob og Neikob. Tjuven slår tilbake (2012) av Kari Stai
Førstemamma på Mars (2013) av Gyrid Axe Øvsteng og Per Ragnar Møkleby
Jakob og Neikob og Alle Andre (2018) av Kari Stai
Pølsetjuven (2019) av Marianne Gretteberg Engedal

I det neste avsnittet skal eg kort presentere dei teoretiske og metodiske utgangspunkta for undersøkinga. Eg vil deretter presentere ein analyse av det undersøkte materialet med særleg vekt på representasjon av miljø, plantar og dyr. Denne analysen er både kvantitativt og kvalitativt orientert. Den metodiske tilnærminga er først og fremst kvantitativ og tek sikte på å få fram overordna trekk i materialet. Sidan reine kvantitative

analysar risikerer å verte unyanserte, har eg valt å sjå nærmare på to bøker som i store trekk synest å bekrefte hovudtendensane i materialet. Avslutningsvis diskuterer eg kva ideologiske tendensar som kan lesast ut av undersøkinga.

Økokritisk blick på prislønte nynorske biletbøker. Teoretisk og metodisk tilnærming

Naturorienterte analysar kan ta mange former, men eit felles utgangspunkt for den økokritiske litteraturforskinga er at ho rettar særleg merksemd mot dei fysiske og materielle aspekta ved litterære univers, spesielt dei delane av desse verdene som vi ofte omtalar som natur eller miljø (Gløtfelty, 1996, s. xviii). Økokritiske tilnærmingar legg stort sett til grunn at litterære tekstar også seier noko om verda som eksisterer utanfor teksten, og den kritiske brodden rettar seg gjerne mot måtane denne organisk-materielle konteksten vert framstilt på. I barnelitteraturforskinga har dannelsingsaspektet ved litteraturens naturframstillingar stått særleg sentralt. I ei av få økokritiske doktorgradsavhandlingar om norsk barnelitteratur undersøker Ahmed Khateeb til dømes «hvordan litteratur fremstiller natur som vesentlig for barnelitterære karakterers danning» (Khateeb, 2022, s. 14). Khateeb, som mellom anna diskuterer dei prislønte nynorske romanane *Fredlaus* (2006) og *Tonje Glimmerdal* (2009), meiner at dei litterære naturlandskapa får ein dannande funksjon først og fremst når karakterane opnar seg for verda rundt seg, slik at ho «utfordrer barnekarakterenes etablerte naturforståelser» (Khateeb, 2022, s. 232). Sjølv om Khateeb er mest opptatt av tekstinterne dannelsingsmønster, er eit slikt perspektiv på litteraturens potensial til å fremme natursyn som ikkje alltid set menneskelege interesser i sentrum, òg relevant for undersøkinga av naturens rolle i nynorske biletbøker. Kva plass og funksjon natur-element vert gjevne i dei litterære universa, kan ikkje berre påverke korleis unge lesarar oppfattar det dei les, men òg korleis dei opplever den verda dei leikar og lever i.

Utover topografi har framstillingar av dyr og plantar fått høvesvis mykje merksemd i økokritisk forskning på skandinavisk barnelitteratur. Det er såleis talande at den første antologien som dekkjer dette

feltet, *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (2018), tek for seg nettopp landskap, plantar og dyr i tillegg til etiske og estetiske metaperspektiv. Som redaktørane poengterer, er teoridanning knytt til topoi som pastoralen, øydemarka og dyr særleg relevant i møte med nyare nordisk barnelitteratur (Goga et al., 2018, s. 7). Medan feltet «animal studies», eller dyrestudier, mellom anna har vist korleis framstillingar av dyr som sjellause skapningar har vore nytta for å legitimere overgrep og mishandling, har «critical plant studies», eller kritiske plantestudier, sett søkeljos på den underkommuniserte rolla til plantane både i og utanfor litteraturen (Björch, 2022, s. 89; Guanio-Uluru, 2021, s. 92).

Felles for både plantar og dyr er at dei i stor grad vert framstilte som noko skilt frå det menneskelege i litteratur for vaksne. Både dyre- og plantekaraktarar og skildringar av nære relasjonar mellom menneske og dyr eller plantar er langt vanlegare i tekstar retta mot barn. Derfor synest både dyre- og plantemotiv meir sentrale i barnelitteratur. Den skandinaviske barnelitteraturhistoria er kanskje spesielt rik på slike forteljingar. Lista over verk der plantar og dyr står sentralt, er lang og inneheld mellom anna klassikarar som Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907), Elsa Beskows *Blomsterfästen i täppan* (1914), Thorbjørn Egners *Klatremus og de andre dyrene i Hakkebakkeskogen* (1952), Inger Hagerups *Lille Persille* (1961), Anne-Cath Vestlys bøker om Lillebror og Knerten (1962–74), Flemming Quist Møllers bøker *Cykelmyggen Egon* (1967) og Sven Nordqvists bokserier om Pettson og Findus (1984–2020).

Denne naturorienterte barnelitterære tradisjonen er eit av dei sentrale utgangspunkta for ei kartlegging av plantar i skandinaviske biletbøker for barn som eg har gjort på initiativ frå Høgskulen på Vestlandet. For å kategorisere og systematisere materialet har det vore naudsynt å utvikle eit metodisk rammeverk. *Fytobibliografi: Database over planter i skandinaviske bildebøker*¹ er inspirert av «The Phyto-Analysis Map»,

1 Prefikset «phyto-» strammar frå det greske ordet «phyton», som tyder plante, eller meir bokstavelig, det som veks (Harper, 2017). På norsk nyttar ein den tilsvarande forstavinga «fyto-» (Nyléhn, 2020), ei form eg òg brukar når eg tilpassar engelskspråkleg fagterminologi til skandinavisk i denne teksten.

ein analysemodell utvikla for å fremme planteorienterte perspektiv på barne- og ungdomslitteratur av Lykke Guanio-Uluru (Reed, 2023; Guanio-Uluru, 2021). Som dette analytiske kartet er plantedatabasen basert på sentrale konsept og spørsmål innanfor økokritikk, kulturelle plantestudiar og barnelitteraturforskning. Databasen er designa for å registrere, analysere og søke fram representasjon av plantar, i tillegg til ulike estetiske representasjonsstrategiar og ideologiske tendensar. Han er organisert i fem hovudkategoriar. Medan dei to første inneheld vanlege bibliografiske metadata som tittel, årstal, forlag og skaparar, er dei to neste konstruert for å registrere spesifikke planteartar og meir generelle plantetypar. Den siste tabellen er den klart mest analytiske. Denne «fytanalytiske» kategorien dekkjer eit utval strategiar som ofte vert nytta for å representere plantar i biletbøker for barn. Blant strategiane inngår miljøtypar som «skog», «by» og «hage», karaktertypar som «menneske», «dyr» og «plantar», og figurative tropar som antropomorfisme (menneskeliknande), zoomorfisme (dyreliknande) og fytomorfisme (planteliknande). Den fytanalytiske undersøkinga opnar òg for å kartlegge ideologiske tendensar som antroposentrisme (menneskeorientert), zoosentrisme (dyreorientert) og økosentrisme (naturorientert). Dette aspektet ved databasen er inspirert av «Natur-i-kultur»-matrisen, som er utvikla av forskargruppa Natur i barnelitteratur og -kultur (NaChiLitCul) for å analysere og diskutere ulike økokritiske posisjonar i barne- og ungdomskulturelle uttrykk (Goga et al., 2018, s. 13).

Dyr har ei underordna rolle i databasen. Eg har derfor tilpassa det overordna rammeverket noko i arbeidet med det nynorske materialet. For å svare på problemstillinga, «*Kva rolle spelar naturmiljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker for barn utgjevne etter 2000?*», vil den følgjande kvantitativt orienterte analysen basere seg på eit sett med meir spesifikke forskingsspørsmål: Kva miljø vert skildra i bøkene, og kva typar dominerer? I kva grad er det mogleg å identifisere spesifikke plante- og dyreartar, og kva plantar og dyr er i så fall dette? Kva type skapnader figurerer som karakterar i bøkene? I kva grad er plante- og dyreframstillingar prega av antropomorfisering, og oppviser materialet eventuelt døme på fytomorfismar eller zoomorfismar?

Miljø, plantar og dyr i nynorske biletbøker etter 2000. Kvantitativ analyse

Analysen av miljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker etter år 2000 er modellert etter den fytobibliografiske databasen, men inkluderer ikkje alle data som er lagra for dei aktuelle bøkene. Tala som vert presenterte her, er heller ikkje på noko vis dekkjande for dei varierte estetiske uttrykka som biletbøker er. Tendensane eg set ljøs på, må altså ikkje tolkast som ein måte å felle normative dommar over bøkene på. Sidan korpuset består av prislønte bøker, legg eg til grunn at dei har høg litterær og estetisk kvalitet. Analysen er deskriptiv og søker utelukkande å undersøke naturframstillingane i verka.

Ti ulike typar miljø vart observert i dei 13 undersøkte bøkene. Alle bøkene skildra to eller fleire typar miljø. Den temporale rørsla i ein tekst heng ofte saman med rørsler mellom stader, og reisa er ein sentral trope i både nynorsklitteraturen og i biletbøker (Sørbø, 2018, s. 11; Birkeland & Storås, 1993, s. 114). Derfor kan ein vente at også nynorske biletbøker for barn oppviser fleire typar miljø. Meir overraskande er det kanskje at den klart mest frekvente miljøtypen var innandørsmiljø. Åtte av tretten bøker hadde passasjar som gjekk føre seg inne i hus. Dei nest vanlegaste miljøa var by- og kulturlandskap, som begge vart observert i fem bøker. Fjell vart registrert i tre verk, medan skog og hav inngjekk i to. Hagemiljø vart notert i ei bok.

Alle bøkene inneheldt eit eller fleire plantemotiv, men i to av dei var innslaga forsvinnande små. Både *Arkimedes* og *brødiskiva* (2000) og *Førstemamma på Mars* (2013) var nesten fri for plantar. Blant dei resterande elleve var det berre fire bøker som inneheldt planteartar som var mogleg å identifisere med nokon grad av presisjon. Seks artar vart observert. Medan gran vart funnen i to av bøkene, inneheldt éi bok vanleg dunbjørk og éi fjellbjørk. *Slangen i graset* (2007) av Hans Sande og Gry Moursund inneheldt agurk, gulrot og hagerips og utgjorde dermed den boka med flest planteartar i materialet. Meir generelle plantetypar var meir framtrédande. Både kategoriane «tre og skog» og «gras og strå» vart observert i elleve bøker, «bladplanter» og «blomar» i fem, medan «buskar» og «frukt og grønsaker» vart noterte i tre av bøkene.

Dyr vart registrerte i ti av dei tretten bøkene. Her var skiljet mellom type og art vanskelegare å dra. Som regel var det mogleg å identifisere til dømes ein hund, men kva rase var stort sett ikkje mogleg å seie. Sju av bøkene hadde mellom éin og tre typar dyr, éi bok hadde sju, medan to av bøkene hadde fleire enn ti ulike dyr. *Historia om korleis hunden fekk våt snute* (2012) stod i ei særstilling. Boka baserer seg på bibelforteljinga om Noas ark og inneheld naturleg nok ein mengd ikkje-nordiske dyr som kamel, løve, bøffel, flodhest, men òg sjødyr som blekksprut, krabbe og delfin, og småkryp som edderkopp og snigel. Den vanlegaste dyretypen var fugl, som vart observert i sju av bøkene, medan tre av bøkene inneheldt ein katt. Til saman vart det observert om lag femti ulike dyr i dei prislønte nynorske biletbøkene.

Det høvesvis store innslaget av dyr i materialet er òg tydeleg i representasjonsstrategiane. Dyr utgjorde ein like frekvent karaktertype i korpuset som menneske. Medan både dyre- og menneskekaraktarar vart registrerte i ni bøker, vart ulike fantastiske eller overnaturlige skapnader noterte i fire bøker. Ingen av bøkene inneheldt plantekaraktarar. Nesten halvparten av dei undersøkte biletbøkene hadde innslag av antropomorfismar. I tre av dei var det dyr som var skildra med menneskeleg utsjånad eller åtferd. To av bøkene inneheldt andre storleikar med menneskeliknande trekk. Medan kaninen som er hovudkaraktern i *Slangen i graset* (2007), vert med ein hageslange på eventyr, bed den menneskelege hovudkaraktern i *Timothy mister seg sjølv* (2010) om råd frå regnet, vinden og sola. Han spør òg eit tre og ei huske. Sjølv om dei ikkje kan hjelpe han, svarar alle med menneskeleg røyst. Om ein ser bort frå ein mikkemus-aktig karakter i bakgrunnen av eit oppslag i *Arkimedes og brødskiva* (2000) og ein bikarakter med ei lita gran voksande på hovudet i *Pølsetjuven* (2019) fann eg ikkje døme på zoomorfismar eller fytomorfismar i materialet.

Domestisert nynorsk? Diskusjon av tendensar

Kva kan desse tala fortelje om rolla til naturlandskap, plantar og dyr i samtidas nynorske biletbøker? Med atterhald om at prislønte bøker ikkje nødvendigvis speglar den totale produksjonen av biletbøker for barn, meiner eg tala kan gje nokre indikasjonar på kva rolle natur spelar

i dagens nynorske biletbokflora. For det første avkreftar undersøkinga tesen om at nynorske biletbøker er spesielt ikkje-urbant orienterte. Bymiljø og kulturlandskap var like vanlege i korpuset, men den mest frekvente omgjevnadstypen var innomhusmiljø. Typiske rurale norske miljøtypar som fjell, skog og hav førekom berre i enkelte bøker. Dermed synest dei nynorske bøkene ikkje berre å sakne den spesifikke geografiske eller topografiske orienteringa ein kanskje kunne vente, dei verkar òg å bryte med ein overordna trend i prislønte norske biletbøker generelt. I ein studie av 34 norske biletbøker som har motteke Kulturdepartementets bildebokpris, Kritikerprisen for beste barne- og ungdomsbok, eller Brageprisen for barne- og ungdomslitteratur mellom 1948 og 2010, fann Nina Goga at «the outdoors was the place for home, caring and belonging in Norwegian picturebooks» (2019, s. 151). Denne utandørskursen synest ikkje like tydeleg i dei nynorske bøkene eg har undersøkt her.

Den dominerande rolla til innandørsmiljø er nok ein viktig årsak til at det er så lite plantar i bøkene. At dei 13 undersøkte bøkene ikkje inneheld meir enn seks ulike artar, er oppsiktsvekkande. Til samanlikning vart 43 ulike artar identifiserte i eit skandinavisk korpus beståande av bøker som hadde motteke Kulturdepartements bildebokpris (Noreg), Elsa Beskow-plaketten (Sverige) eller Kulturministeriets illustratørpris (Danmark) mellom 2010 og 2020. Sjølv om dei fleste bøkene inneheldt nokre mindre spesifikke plantemotiv, tyder undersøkinga altså på at nynorske biletbøker er signifikant mindre planteorienterte enn samtidige skandinaviske biletbøker sett under eitt. Ein sentral tese innanfor kulturelle plantestudier er at moderne vestlege menneske ikkje maktar å sjå plantane rundt seg, trass i at dei står for 99 prosent av all biomasse på jorda (Ryan, 2012, s. 105). Biologane og didaktikarane James H. Wandersee og Elisabeth E. Schussler har argumentert for at slik «plant blindness» bør forståast som eit resultat av «zoocentrism or zoochauvinism» (1999, s. 85). I eit biologisk perspektiv er menneske å betrakte som dyr, så favoriseringa av dyr som Wandersee og Schussler peikar på, kan òg tolkast som ei utvida form for antroposentrisme. Det ujamne høvet mellom plantar, dyr og menneske i dei prislønte nynorske barnebøkene kan tolkast som uttrykk for eit slikt dyre- og menneskeorientert perspektiv. Sjølv om dei fleste av bøkene inneheldt grøne felt som konnoterer gras, eng eller dyrka mark, var det

ingen som hadde plantekaraktarar. Til samanlikning vart både dyriske og menneskelege karakterar observert i ni av dei 13 undersøkte bøkene.

Ein kan altså slå fast at dyr spelte ei langt større rolle i materialet enn plantar. Om lag femti ulike dyr vart observert. Dyr figurerte i ti av bøkene og hadde ein sentral funksjon i åtte av plotta. Den kvantitative undersøkinga av representasjonsstrategiar viser likevel at mange av desse dyra liknar mykje på menneske. Dette er særleg tydeleg i *Unni og Gunni reiser* (2012) og *Jakob og Neikob. Tjuven slår tilbake* (2012). Begge desse bøkene inneheld fugleliknande karakterar som oppfører seg temmeleg likt som menneske. Også *Historia om korleis hunden fekk våt snute* (2012), den boka som inneheldt desidert flest dyr i korpuset, framstiller dyr som spelar kort, et med kniv og gaffel, les bøker og spelar gitar. Slike «menneske i dyreham» er svært vanlege i litteratur og film retta mot barn (Garrard, 2012, s. 155). Det er ulike syn på korleis ein skal forstå slike menneskeliknande dyr innanfor dyreorientert barnelitteraturforskning. Fleire tidlege bidragsytarar til feltet, som Steve Baker, har vore svært kritiske til det han omtalar som «the disneyfication» av dyr i barnekulturen, fordi denne menneskeleggjinga tenderer mot å undervurdere og forenkla både dyr og menneskebarn (1993, s. 174). Seinare har sentrale røyster i feltet problematisert ei slik førestilling om at nærleik mellom barn og dyr nødvendigvis inneber ei nedvurdering. Maria Nikolajeva har til dømes vist at dyrekarakterar og dyreallegoriar kan fungere som myndiggjeringstroe i barnelitteraturen (2010, s. 155), og Guanio-Uluru har peikt på at menneskeleggjing kan fungere som ein strategi for å vekke medkjensle på tvers av artsgrenser (2021). Posthumanistisk orienterte forskarar som Zoe Jaques har på si side argumentert for at antropomorfering av både dyr og plantar i barnelitteraturen bidreg til å bryte ned dei konstruerte skilja mellom det menneskelege, det dyriske og det vegetative (2015, s. 13, 115). Nina Goga peiker på eit liknande poeng i si omfattande undersøking av maur i barnelitteraturen: «Å trekke opp paralleller eller se likheter mellom barn og dyr er primært en innlesing av menneskelige følelser og karakteristikker i dyr. Men paralleller mellom natur og kultur og mellom dyr og mennesker kan også trekkes opp fra motsatt retning» (2013, s. 13). Kva ideologiske slutningar ein kan trekkje ut av den ganske store førekomsten av antropomorfismar i det undersøkte materialet, er

altså ikkje openbert. Ein kan seie ein del ved hjelp av kvantitative tilnærmingar, men for å kunne ta stilling til ideologiske implikasjonar av denne typen formgrep meiner eg det er naudsynt med ein nærare studie. Dette gjeld ikkje berre figurative tropar, men òg andre representasjonsstrategiar. I det følgjande vil eg derfor sjå nærmare på to døme frå det undersøkte korpuset.

Dyriske fluger og menneskelege sauer. To døme

Gry Moursund har illustrert fire av bøkene i korpuset og er dermed den enkeltpersonen som har bidrege til å forme flest av bøkene som inngår i undersøkinga. Boka *Flugepapir* (2003), som Moursund har skapt saman med Helga Gunerius Eriksen, opnar med ein ganske vanleg frukoststund i ein ganske vanleg familie som snart skal ut av huset og av garde til skule og jobb. Både tekst og bilete på det første oppslaget er likevel prega av eit litt uvanleg perspektiv og fokus. Biletet viser eit utsnitt av eit kjøkkenbord med kaffikoppar, mjølkeglas, syltetøykrukke og både kvitost og brunost. Bak bordet, i det eine hjørnet, ser vi toppen av eit jentehovud. Auga er oppmerksamt retta framover mot brunosten midt på oppslaget, der det sit eit stort, ganske detaljert, om enn ikkje heilt realistisk teikna, insekt. Opningslinjene, som er plasserte mellom glasa på bordet til venstre i biletet, utdjuvar og utvidar augneblinken som biletet fangar: «Ei fluge går sakte over kinnet til Bente. Dei seks tynne flugeføtene kitlar og prikkar så vidt der dei går. Nå lettar fluga. Sum sum, og fyk bort til brunosten» (Eriksen & Moursund, 2003, ikkje paginert). Skildringa av samspelet mellom Bente og fluga held fram på høgre side av oppslaget. Bente observerer korleis fluga trykker snabelen sin ned i brunosten og pussar «alle dei hundre augo som kan sjå til alle sider på ein gong»: «Kva ser fluga? Bente stor som eit hus» (2003). Medan Bente tek omsyn til fluga og tek syltetøy i staden for brunost på skiva si for ikkje å forstyrre, viftar mora fluga vekk, «nett slik [kua] viftar med halen for å få flugene bort» (2003). At Bente samanliknar den viftande armen til mora med ein kuhale, seier òg noko om referanseverda hennar. Når ho kjem til skulen og pratar med venene sine om dyra dei har heime, vert det endå tydelegare at Bente lever på ein plass der dei fleste har dyr, mellom anna dei som bur på gard (Eriksen & Moursund, 2003).

Opningsoppslaget seier ein heil del om framstillinga av både miljø, dyr og menneske i *Flugepapir*. Samspelet mellom tekst og bilete er avgjerande for opplevinga. Ved å plassere fluga i midten av oppslaget og følgje rørslene hennar rundt på frukostbordet vert insektet sett i sentrum av framstillinga. Sansinga er likevel konsekvent forankra i Bente gjennom heile boka. Dette viser at det er Bente som er hovudpersonen, og at det er hennar opplevingar og samspel med fluga som strukturerer forteljinga. I motsetnad til den vaksne mora som ser på fluga som eit irriterande kryp ein ikkje vil ha i maten, tek Bente fluga på alvor som medskapnad. Ho maktar til og med å setje seg i fluga sin stad og tenke over korleis ho sjølv ser ut for den vesle fluga som har så mange auge. Sjølv om det etter kvart viser seg at Bente òg er prega av den menneskelege forståingshorisonten sin når ho gjev flugene menneskenamn, arrangerer fest for dei og sorterer dei daude flugene etter farge, mønster, storleik og art, vert flugene aldri antropomorfiserte. At rommet til Bente vert fylt av fluger etter at ho har lagt ut syltetøy og kuskit til dei, viser rett nok at dei nyt godt av festførebuingane hennar, men flugene sjølv gjer berre slikt fluger plar. Dei flyg rundt, syg næring gjennom snabelen sin og seier «sum», «surr» og «buzz». Eg meiner at dette fråværet av menneskeleggjerande grep i ei forteljing som er sentrert rundt insekt, gjev *Flugepapir* ein klar økokritisk dimensjon. Sjølv om lesaren ikkje har nokon tilgang til flugene som ikkje er filtrert gjennom eit menneskeleg perspektiv, kan Bente seiast å representere eit zoosentrisk alternativ til det antroposentriske verdsbildet som mora og dei andre menneska rundt henne står for. Sidan hovudkarakteren i *Flugepapir* er eit menneske, har historia likevel også eit antroposentrisk tilsnitt.

Også *Himmelspringaren* (2008) av Sissel Horndal er sentrert rundt dyr. Medan det rurale miljøet i *Flugepapir* berre kjem implisitt fram gjennom referansar til kyr, andre husdyr og gardsdrift, kjem eit norsk fjellmiljø eksplisitt fram gjennom både bilete og tekst i Horndal si bok. *Himmelspringaren* er utstyrt med ein kort opnande tekst som forklarar og ramar inn forteljinga: «Denne historia handlar om noko som skjedde for lenge, lenge sia. Sikkert 50 år sia, minst. Før det hadde vore folk på månen, og før det fanst ein einaste mobiltelefon» (2008, ikkje paginert). Gjennom denne parateksten vert forteljinga ikkje berre presentert som ei

verkeleg historisk hending, referansane til romferder og mobiltelefonar forankrar henne òg i ei menneskesentrert historieframstilling. For kva andre vesen enn menneske bryr seg om denne teknologien?

Dette overordna menneskelege perspektivet pregar òg dei opnande oppslaga som er prega av ekstern fokalisering og fortel om korleis gardbrukaren Johanna hjelper sauene Fjellfjosa då ho føder eit lilla lam. Det er dette lammet, Lilla, som er protagonisten i *Himmelspringaren*, og frå dette punktet glir perspektivet over til sauene. Fokaliseringa er oftast forankra i Lilla, men lesaren får òg innsyn i kjenslene til Fjellfjosa og Gamalsauen, som Lilla knyt seg til fordi mora avviser henne. Med denne forteljemessige orienteringa mot sauene følgjer fleire antropomorfiserande verkemiddel. Dei tre fokaliserte sauene vert skildra med eit register av kjensler. Fjellfjosa skjemmest over Lilla, medan Gamalsauen vert arg på den forfengelege mora. Lilla sjølv er både redd, glad og nyfiken. Det tydelegaste menneskeleggjerande grepet i boka er likevel dialogane mellom dyra. Nokre handlar om den konkrete omverda, men Gamalsauen deler òg ein meir abstrakt sauemytologi med Lilla: «I den gamle tida var ikkje ein sau berre ein sau. Han var ein Himmelspringar. Han skifta farge etter lyset og sprang over himmelen kor fort det skulle vere» (Horndal, 2008). Plottet i forteljinga knyt seg direkte til denne mytologiske historia. Då «Kvasskjeften», jerven, dukkar opp i fjellet, viser Lilla seg som ein ekte «Himmelspringar». Ho ertar jerven på seg, let han jage seg bort frå resten av flokken før ho reddar seg ved å kaste seg ut over ei djup kløft. Etter dette er ikkje mora flau over Lilla lenger.

Både introspeksjonen i sauene, replikkvekslingane og den ganske tydelege allegoriske underteksten som seier at det å vere annleis kan vere ein styrke, framstår i utgangspunktet som antropomorfiserande grep. Ein kan tolke desse menneskeleggjerande strategiane som ei form for intellektuell artsimperialisme. Den underliggande argumentasjonen i ei slik tolking ville vere at dei menneskelege lesarane lettare let seg engasjere i dyrekarakterane om dei liknar på dei sjølve. Som nemnt er det likevel fleire dyreorienterte litteraturforskarar som har argumentert for at denne typen grep ikkje nødvendigvis støttar opp om antroposentriske verdier. Sjølv om vi menneske ikkje kan vite akkurat korleis sauer tenkjer og kjenner, er det til dømes stor vitskapeleg semje om at dei fleste pattedyr

har opplevingar som kan samanliknast med menneskelege kjensler (Scruton & Tyler, 2001, Anderson & Adolphs, 2014). Det er òg heva over tvil at sauer kommuniserer (Sèbe et al., 2007). Når Horndal let dei sentrale karakterane i forteljinga kjenne og snakke, kan ein derfor lese dette som ei fortolking av den faktiske åtferda til sauer. At sauer opererer med ei mytologisk historie om seg sjølve, er vanskelegare å forstå som noko anna enn projisering av menneskelege kulturuttrykk. Dersom ein legg til grunn eit sympatisk dyreorientert perspektiv på *Himmelspringaren*, kan dette aspektet ved historia likevel lesast som eit grep eigna til å vekke respekt og medkjensle med sauer. Ved å gje dei ei sakral-mytologisk opphavsforteljing vert sauene noko «meir» enn dei dumme dyra dei ofte vert framstilte som i vestleg kultur. I ljøs av det menneskelege perspektivet som vert annonsert i den opnande parateksten, meiner eg likevel at *Himmelspringaren* til liks med *Flugepapir* er prega av både antroposentriske og zoosentriske tendensar.

Dei korte næranalysane av *Flugepapir* og *Himmelspringaren* viser at grep som biletperspektiv, fokalisering og dialog kan påverke inntrykket av dyr på ulike måtar. Samspelet mellom ulike språklege og visuelle verkemiddel er avgjerande for korleis ein oppfattar ei biletbok. Ein bør derfor vere varsam med å dra slutningar om ideologiske føringar på grunnlag av kvantitative perspektiv åleine. Avslutningsvis vil eg likevel freiste å trekke ut nokre slike overordna tendensar som eg meiner det er grunnlag for å lese ut av korpusanalysen.

Menneske og dyr i sentrum? Konkluderande sluttord

Den overordna problemstillinga for denne undersøkinga var: «*Kva rolle spelar naturmiljø, plantar og dyr i prislønte nynorske biletbøker for barn utgjevne etter 2000?*». Inspirert av Hjorthol og Sørbø sine refleksjonar kring gjennomgåande trekk i nynorsklitteraturen på den eine sida, og aktualiseringa av natur i skule- og barnelitteraturdiskursen på den andre, starta eg med ein tese om at naturmiljø, plantar og dyr spelar ei sentral rolle i prislønte nynorske biletbøker. Den kvantitative undersøkinga av korpuset avkreftar til dels denne tesen. Utandørsmiljø verkar faktisk å

vere mindre vanleg i dei nynorske bøkene samanlikna med andre pris-lønte norske bøker. Det same gjeld plantar. Påfallande få planteartar vart observerte, og materialet inneheldt ingen døme på plantekaraktarar eller fytomorfismar. Derimot var dyr ganske vanlege. Som dei korte analysane av *Flugepapir* og *Himmelspringaren* viser, kan ein del av desse dyra knytast til gardsdrift og rurale miljø, men dette er ikkje å rekne som ein signifikant tendens. At dyr og menneske var like vanlege karaktertypar, støttar mitt overordna inntrykk av at korpuset først og fremst var prega av antroposentriske og zoosentriske tendensar. Som omgrepet «plant blindness» indikerer, er det ikkje i seg sjølv overraskande at plantar var mindre sentrale enn menneske og dyr. Det påfallande er at plantar heller ikkje prega miljøa i særleg grad. Kvifor det er slik, ligg utanfor rammene for denne artikkelen å svare på.

Abstract

To what extent are contemporary picturebooks for children in New Norwegian nature-oriented? This article attempts to pin down some answers to this question by examining a corpus consisting of 13 award-winning New Norwegian picture books published after the year 2000. Inspired by key perspectives within ecocritical research on children's literature, critical plant studies and animal studies, I examine what types of environments, plants, and animals the books contain and what representation strategies are typically used. Based on this survey, I discuss what overall tendencies can be drawn from the material. Anthropocentric and zoocentric tendencies appear to dominate. However, a closer analysis of two of the examined books indicates that the unique interplay between different linguistic and visual devices in each individual book can nuance such overall ideological guidelines.

Beatrice G. Reed
Høgskulen på Vestlandet
Postboks 7030
5020 Bergen
beatrice.marlen.unn.gustafsson.reed@hvl.no

Litteraturliste

- Anderson, D. J. & Adolphs, R. (2014). «A Framework for Studying Emotions across Species». *Cell*, 157(1), 187–200. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2014.03.003>
- Baker, S. (1993). *Picturing the beast: animals, identity and representation*. Manchester University Press.
- Birkeland, T. & Storaas, F. (1993). *Den norske biletboka*. Landslaget for Norskundervisning Cappelen.
- Björch, A. (2022). «Zoopoetiska och metonymiska läsararter». I C. B. Borg, J. Bruhn & R. Wingård (Red.), *Ekokritiska metoder* (s. 89–116). Studentlitteratur.
- Eriksen, H. G. & Moursund, G. (2003). *Flugepapir*. Samlaget.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism* (2. utg). Routledge.
- Glotfelty, C. (1996). «Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis». I C. Glotfelty & H. Fromm (Red.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, (s. xv–xxxvii). University of Georgia Press.
- Goga, N. (2013). *Gå til mauren: Om maur og danning i barnelitteraturen*. Portal.
- Goga, N. (2019). «Home is outdoors: A study of award-winning Norwegian picturebooks». *Ricerche Di Pedagogia e Didattica*, 14(2), 145–174. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10035>
- Goga, N., Guanio-Uluru, L., Hallås, B. O. & Nyrnes, A. (2018). «Introduction». I N., L. Guanio-Uluru, B. O. Hallås & A. Nyrnes (Red.), *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (s. 1–23). Palgrave Macmillan.
- Guanio-Uluru, L. (2021). «Analysing Plant Representation in Children's Literature: The Phyto-Analysis Map». *Children's Literature in Education*. <https://doi.org/10.1007/s10583-021-09469-2>
- Guanio-Uluru, L. & Duckworth, M. (2022). «Introduction: Plants in Children's and Young Adult Literature: Perspectives on the Non-Human in Literature and Culture». I M. Duckworth & L. Guanio-Uluru (Red.), *Plants in Children's and Young Adult Literature* (s. 1–16). Routledge.
- Harper, D. (2017, 27. april). «Etymology of phyto-». I *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/word/phyto->
- Hjorthol, G. (2019). «Ein nynorsk roman? Om Kjartan Fløgstad's skriftkulturelle praksis». I E. Brunstad & S. J. Helset (Red.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (s. 105–136). Cappelen Damm Akademisk.
- Horndal, S. (2008). *Himmelspringaren*. Mangschou.
- Jaques, Z. (2015). *Children's literature and the posthuman: animal, environment, cyborg*. Routledge.
- Khateeb, A. (2022). *Barnelitterære landskapskonstruksjoner: Økokritiske lesninger av tre dannelsesfortellinger* [Doktorgradsavhandling]. Høgskulen på Vestlandet.
- Nikolajeva, M. (2010). *Power, voice and subjectivity in literature for young readers*. Routledge.

- Nyléhn, J. (2020, 25. september). «fyto», I *Store norske leksikon*, <https://snl.no/fyto>
- Reed, B. G. (2023). «Fytobibliografi. Database over planter i skandinaviske bildebøker». HVL Open Research Data. <https://doi.org/10.18710/YUG9Vo>
- Ryan, J. C. (2012). «Passive Flora? Reconsidering Nature's Agency through Human-Plant Studies (HPS)». *Societies* 2(3), 101–121. <https://doi.org/10.3390/soc2030101>
- Sèbe, F., Nowak, R., Poindron, P. & Aubin, T. (2007). «Establishment of vocal communication and discrimination between ewes and their lamb in the first two days after parturition». *Developmental Psychobiology*, 49(4), 375–386. <https://doi.org/10.1002/dev.20218>
- Scruton, R. & Tyler, A. (2001). «Debate: Do animals have rights?» *The Ecologist*, 31(2) 20–23. <https://link.gale.com/apps/doc/A71634851/AONE?u=anon~dc4a546d&sid=googleScholar&xid=5c6a01fc>
- Sørbø, J. I. (2018). *Nynorsk litteraturhistorie*. Samlaget.
- Utdanningsdirektoratet (2017). *Rammeplan for barnehage*. Fastsett som forskrift. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeplan-for-barnehagen/>
- Wandersee, J. H. & Schussler, E. E. (1999). «Preventing Plant Blindness». *The American Biology Teacher*, 61(2), 82–86. <https://doi.org/10.2307/4450624>
- Ørjaseter, K. (2022). *Statistikk over bokutgivelser for barn og unge i 2020*. Norsk barnebokinstitutt. <https://barnebokinstituttet.no/statistikk-forskning-50-2/statistikk-over-bokutgivelser-for-barn-og-unge-i-2020/>